AKADEMIA ZAMOJSKA (**Hippaeum Zamoscianum**) – szkoła wyższa ufundowana w 1594 przez znakomitego mecenasa kultury Jana Zamoyskiego, zlikwidowana w 1784 przez austr. rząd.

POWSTANIE I CEL AKADEMII. A. Z. z założenia była uczelnią świecką o profilu humanistycznym. Wzorowana na Akademii Strasburskiej, miała być „szkołą obywatelską" (schola civilis), której absolwenci mieli podejmować obowiązki w służbie państwowej. Kształtowanie się organizacyjne i prawne uczelni rozpoczęło się bullą wydaną przez papieża Klemensa VIII 29 X 1594. Bulla papieska zezwalała na założenie uniwersytetu o trzech świeckich wydziałach: sztuk wyzwolonych, prawa i medycyny. Statut uczelnia otrzymała od Jana Zamoyskiego w 1595, a 5 VII 1600 miał miejsce formalny akt założenia szkoły oraz kolegiaty zamojskiej, dającej uposażenie siedmiu profesorom. W 1601 Zygmunt III zatwierdził akt fundacyjny. Od 1637 uczelnia miała prawo do nadawania stopnia doktora filozofii; w 1638 miała miejsce pierwsza promocja prawnicza. W 1648 utworzono Wydział Teologii, od tego samego roku uczelnia posiadała prawo nadawania stopnia doktora teologii. Pozwolenie na utworzenie Wydziału Teologii, którego studenci napływali z założonego w 1640 seminarium duchownego, wydał papież Innocenty X. Lata 1595–1648 były okresem świetności A. Z., w której wykładali znani wówczas uczeni: Sz. Birkowski, A. Burski, T. Drezner, J. Ursinus (Niedźwiecki). Wykłady rozpoczęły się w 1595. Studenci podzieleni byli na 5 nacji: pol., litewską, ruską, prusko-inflancką i cudzoziemską.

Celem A. Z. było kształcenie młodzieży szlacheckiej w humanistycznej kulturze umysłowej oraz przygotowanie jej do pracy publicznej na rzecz państwa. Dlatego w pierwotnym programie najwięcej uwagi przykładano do nauki języków obcych, prawa publicznego i cywilnego oraz znajomości zasad funkcjonowania instytucji i urzędów państwowych. Uczelnia miała podjąć systematyczną pracę także w takich dziedzinach naukowych, jak filologia klasyczna i historia.

Organizowaniem uczelni zajął się – z polecenia Jana Zamoyskiego – Sz. Szymonowic we współpracy z J. Caseliusem i Sz. J. Herbutem. Szymonowic był organizatorem badań filologicznych, badań nad logiką stoików oraz nad późnogrecką literaturą medyczną. Był też organizatorem kwerend i ekspe-

 EFP — © Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu

dycji naukowych (do Konstantynopola), inicjował nawiązywanie kontaktów z głównymi ośrodkami naukowymi Anglii, Belgii, Holandii, Włoch. Akademia – dzięki Janowi Zamoyskiemu – nawiązała kontakt z padewską szkołą lekarską, do której kierowani byli kandydaci na zamojskich profesorów. Na studia zagraniczne (do Orleanu, Paryża i Rzymu) skierowano prawnika – Dreznera. Pozyskano także kilku zagranicznych profesorów: ang. prawnika W. Bruce'a, wł. teologa D. Convalisa, belg. matematyka A. von Roomena – prof. uniwersytetu w Würzburgu. W 1648 sprowadzono na Wydział Lekarski do Katedry Botaniki Lekarskiej i Anatomii Włocha J. Leonicento, który zmarł w roku następnym, nie zdoławszy objąć katedry. Uczeni pol., skierowani do Padwy, otrzymali tam promocje doktorskie (J. Ursinus, Sz. Birkowski, J. Sechinus, Sz. Piechovius, K. Scholz).

PROBLEMY WEWNĘRZNE AKADEMII. Po śmierci Jana Zamoyskiego (1605) ustanowiono w 1610 unię między kolegiatą zamojską a kolegium akademickim, co stało się przyczyną wieloletnich sporów kompetencyjnych hamujących rozwój uczelni. W pierwszym okresie istnienia uczelnią kierował rektor, lecz od czasu zawarcia unii decydujący głos zyskał prałat – scholastyk, którego władzę ograniczał jedynie biskup chełmski. Ok. 1615 próbę całkowitego podporządkowania sobie uczelni podjął bp chełmski Jerzy Zamoyski, czego skutkiem była utrata jej świeckiego charakteru. Wywołało to konflikt z suwerenem uczelni (ordynatem), zakończony orzeczeniem Pawła V, które przyznało prawo zwierzchnictwa nad A. Z. ordynatom zamojskim. W 1678 biskup chełmski ponowił starania o odzyskanie władzy nad uczelnią, co wywołało trwający bez mała 20 lat spór, w wyniku którego A. Z. podupadła. Spór o władzę nad A. Z. zakończył się tym razem podporządkowaniem uczelni biskupowi w 1694, lecz nie udało się już doprowadzić do jej naukowego odrodzenia.

Obok problemów związanych ze sporami dotyczącymi władzy nad uczelnią, występowały trudności związane z brakiem kadry profesorskiej. Po raz pierwszy wystąpiły one w latach 1614–1616. Profesura zamojska zaczęła stawać się odskocznią dla uzyskania katedr w Krakowie lub stanowisk na dworach albo miejskich instytucjach publicznych (rajcy, pisarze). Z powołanych w tym czasie z Krakowa profesorów: J. Rybkowic, A. Piotrkowczyk, M. Poręba, S. Siekanowic, tylko ten ostatni pozostał na stałe w Zamościu. Sytuacja ta

skłoniła władze Uniwersytetu Krakowskiego do skierowania propozycji (w 1616) uczynienia A. Z. jego filią. Problem ten został wówczas zażegnany, jednak płynność kadr profesorskich okazała się stałą i największą bolączką szkoły zamojskiej.

Mimo iż utworzona z myślą o kształceniu młodzieży szlacheckiej, stała się uczelnią, w której przewagę od początku stanowiła młodzież mieszczańska. W 1617 młodzież pochodzenia szlacheckiego stanowiła 20%, w 1626 15% studiujących. Tym samym model założony przez fundatora dezaktualizował się, a szkoła zamojska upodabniała się pod względem organizacyjnym, dydaktycznym i programowym do Uniwersytetu Krakowskiego. Po pokonaniu trudności sytuacja w A. Z. stabilizowała się, a nawet – do czasu najazdu szwedzkiego – uczelnia rozwijała żywą działalność. Liczba studiujących wzrosła od 70 rocznie w latach 1595–1635 do 118–120 w latach 1635–1646. Swym wpływem objęła głównie województwa: chełmskie, czerwonoruskie, wołyńskie, podolskie, kijowskie. Kształcili się w niej przedstawiciele rodów możnowładców ruskich (Kisielowie, Puzynowie, Wiśniowieccy).

W 1627 uczelnia poniosła straty w wyniku pożaru Zamościa, w którym spłonęła część należących do niej budynków, w tym drukarnia. W 1639 rozpoczęto budowę nowego gmachu.

Majątek uczelni pochodził z zapisów i fundacji, zarówno ordynatów zamojskich (Jana i Tomasza), jak innych, m.in. profesorów. Ofiarodawcami i fundatorami uczelni byli: Birkowski (fundator Katedry Historii), Szymonowic (fundator dwóch katedr teologii), Sz. Ługowski, J. Skwarski (ofiarował fundusz na rzecz Wydziału Prawa), Schulz (fundator Katedry Medycyny Praktycznej). Dary K. Trądkowskiego, W. Borzęckiego, Szymonowica (1400 dzieł), S. Ricciusa, P. Oleśnickiego wzbogacały także bibliotekę akademicką.

PODEJMOWANIE PRÓBY REFORM. Od najazdu szwedzkiego uczelnia przeżywała kryzys przejawiający się problemami finansowymi, brakiem kadry profesorskiej, malejącą liczbą studentów. Lata 1648–1745 były okresem jej upadku. W latach 1674–1746 istniał tylko Wydział Sztuk Wyzwolonych. Nauczano głównie gramatyki łac., historii starożytnej (Grecji i Rzymu), geografii i arytmetyki. W latach 70. XVII w. nastąpiła poprawa sytuacji: w 1675 Katedrę Medycyny objął A. Anzelieri, absolwent padewskiej szkoły lekarskiej. W tym

samym czasie porządkowane i katalogowane były zbiory biblioteczne. W 1669 król Michał Korybut Wiśniowiecki nadał profesorom prerogatywy szlacheckie (jak to miało miejsce w szkole krakowskiej), by ochronić ich prawa. Ordynat Marcin Zamoyski w 1677 założył Bursę Akademicką im. prof. W. Staringela dla jedenastu studentów. Brak funduszy sprawił, iż od poł. XVII w. nie angażowano innych wykładowców poza kanonikami. W 1699 bp chełmski M. Święcicki podjął nieudaną próbę zreformowania uczelni. Kolejną próbę reform podjął – z upoważnienia papieża Benedykta XIV – w 1745 ordynat Tomasz Zamoyski. Projekt reform przygotowany przez bpa A. S. Załuskiego przewidywał utworzenie nowych katedr i powołanie na nie zagranicznych profesorów oraz kierowanie młodzieży na uczelnie zagraniczne. Projekt ten nie został zrealizowany z powodu braku środków finansowych. Częściową reformę uczelni przeprowadził w 1746 wyznaczony przez papieża wizytator – bp W. Lascaris, który podzielił A. Z. na 4 wydziały i tzw. klasy mniejsze. Mimo sprzeciwu kapituły dotyczącego poszerzenia zakresu zmian, w latach 1756–1784 uczelnia powoli zaczęła podnosić się z upadku. Jednak w 1772 Zamość został zajęty przez Austriaków, co zahamowało proces odnowy, a w 1784 rząd austr. definitywnie zamknął uczelnię.

A. Z. zaznaczyła się głównie w dziejach logiki i filologii klasycznej.

J. K. Kochanowski, *Dzieje A. Z. (1594–1784)*, Kr 1899–1900; *Wiadomość o profesorach A. Z. Rękopis z w. XVII* (wyd. J. A. Wadowski), Wwa 1899–1900; S. Łempicki, *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573–1605*, Kr 1921; J. Riabinin, *Profesorowie A. Z. w świetle aktów*, w: *Szymon Szymonowicz i jego czasy*, Zm 1929, 181–187; F. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, Lb 1962; H. Barycz, *Akademia Zamojska*, w: *Historia nauki polskiej*, Wr 1970, II 62–65; *A. Z. i jej tradycje*, Zm 1994; *Album studentów A. Z. 1595–1781* (oprac. H. Gmiterek), Wwa 1994; J. Starnawski, H. Kasprzak-Obrębska, M. Wichrowa, *Pod cieniem Hippeum. Studia i materiały*, Ł 1995; *W kręgu akademickiego Zamościa*, Lb 1996.

Małgorzata Kowalewska